

Arany János: „Vágy” („Nem itt, nem itt van az én világom!/ Más vidék az, ahová én vágyom!/ Illatosabb, napfényesebb róna,/ Mintha nem is az a napja volna”),

Szendrey Júlia: „Kezd már tombolni” és a borús lelki állapotát tükröző „Sötét óra” („Naponként árva egy reménnyel/ S egy csalódással gazdagabb,/ Szívünkéből ekként fog az élet,/ Cseppenként így fogy, úgy apad. – Oh örök álom, miért késele?! Miért nem fogod be szemeim?! Nem róttam le még tartozásom?! Vannak még sírni könnyeim?”)

Szász Károly: „Iduna” – című alkotásokat.

Egy alkalommal pedig – többek között – *Tompa Mihály* „lbolya álmai” metaforikus virág-regéjé-vel olvasható együtt „A vágy”, mely az ibolya vágyait testesíti meg.

Ugyancsak Tompától való az „Összel” című vers, melyben az elmúlás, a halál gondolatával foglalkozik a már betegeskedő költő, melankolikus hangon. („A mennyet borongni látom/ Dér-harmat függ a faágon; Fogy az élet észrevétlen/ Lassúbb, lassúbb érítésben. – Rétek halvány kis virága/ Hulló lombja a bereknek!/ Vonuló dal, mért szeretlek? – Elvesztitek nemsokára!”)

A tankönyvszerzők polgári iskolai tanárok voltak: *Kerékgyártó Elek* (1847-1925) tanár igazgató, számos cikk szerzője *Kemenczky Kálmán*nal írt a múlt század hetvenes éveiben. *Gyulay Béla* (1844-1910) fővárosi polgári iskolai igazgató, az „erkölcsnemesítő egyesület” titkára, a múlt század végén írta tankönyveit és pedagógiai cikkeit. *Weszeley Odón* (1867-1935), polgári iskolai tanár, a neveléstudomány jeles képviselője, neves tankönyvszerző önálló felfogású tankönyveivel emelkedett ki e század első évtizedeiben. *Ágostonné Jenny Edit* polgári iskolai igazgató és *Wehnerné Parall Olga* tanárnő együtt írták egyetlen tankönyvüket 1909-ben, mely szintén *Weszeley* nevéhez fűződik. Ő szerkesztette ugyanis a „Polgári iskolai tankönyvek tára” című sorozatot, melyben a két tanárnő tankönyve megjelent.

Érdeemes szemügyre venni ezeket a tankönyveket, melyekben Szász Károlyné (Iduna) mára elfeledett verseivel ismerkedhetünk meg, márcsak azért is, mert bepillantást nyerhetünk a régmúlt idők tananyagkiválasztási szokásaiba. Láthatjuk, hogy miképp erősítették meg valamely költemény hatását, más hasonló, az érzelmekre ható művekkel. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy stilisztikai és műfaji szempontból is egybevetették e költeményeket.

Sok szép és alig ismert verset fedezhetünk fel még Iduna biedermeier hangulatú versei mellett a polgári iskolai magyar tankönyvek tanulmányozása során, mégha ez az érzésvilág a ma olvasójához nem is áll oly közel.

JEGYZET

(1) *Bárdos József*: Tanítuk Idunát. = Iskolakultúra, 1994/3. sz., 15-22. p.

(2) *Szász Károly*: Költemények. 2. köt. Pest, 1861, Heckenast. 85-86. p.

HORÁNSZKY NÁNDOR

Megformálható-e a megformálhatatlan?

Jegyzetek Csiky Tibor oeuvre-kiállításához

Lassan, de talán helyére kerül az előző évtizedek modernista törekvéseinek szimbolikája. A műveknek, a művészetnek az a kettős szerepe, ahol az alkotói tevékenység szükségképpen többféle üzenet hordozójává válhatott. Az *esztétikai* minőségek és azok elengedhetetlen etikai relevanciái adják a probléma egyik oldalát. Vajon a morális szerep vállalása mindig együtt járt a műalkotás teremtésének valóságával? S az érem túlsó fele hordozza a másik dilemmát. Miért, milyen oknál fogva vált „veszélyessé” a hatvanas évek konstruktivista és geometrikus törekvése, s miért várt hasonló szerep – ha enyhébb és némileg módosult formában is – a hetvenes évek konceptualista irányaira?

Természetesen ezek az egyelőre csak mozzanataikban feltárt kulturális és művészeti jelenségek csak bizonyos távlati perspektívából válnak érthetővé. Így láthatjuk azokat a trendvonalakat, *értékkontinuumokat* és jelentős *művészi életutakat*, amelyek meghatározóknak bizonyultak a korszak egészében. Az áttekintés tárgyi relikviái adják a képzőművészetben a kiindulópontot, hogy rekonstruálhatóvá váljon az életmű egésze, és beilleszthessük az alkotói programot a kortárs művészet és gondolkodás folyamatába.

Már sajnos későn, de talán még időben – juthatott eszünkbe mindez *Csiky Tibor* munkáit figyelve a Nemzeti Galériában. A paradoxon szomorúan igaz. Halála után öt esztendővel van módunk áttekintő életmű-kiállítás keretében koncentráltan újra-ismerkedni alkotásaival. Talán nem elkésve, hiszen friss az emlék és impulzívak ma is a művek, a gondolati ív, amely mögöttük húzódik.

Az *életrajz* kezdő mozzanatai a sokfelé figyelő *kreatív* szemléletet előlegezik. Az ötvenes évek ELTE fizika-matematika stúdiumi (csak az utolsó év hiányzott) legendás tanárokkal *Fejér Lipó*tól *Marx György*ön át *Rényi Alfrédig*, *Hajós Györgyig*, majd a magyar nyelv és irodalom teljes szemesztere, *Pogány Frigyes* meghatározó építészettörténeti és művészettörténeti előadásai, végül pedig a történelem levelező szakon. Így már teljes az előkép. De hol van a szobrászat? 1960: autodidakta kezdés. A folytatás: már valami más. Érintkezés, majd később tartós együttműködés a *Zuglói-körrel* (*Attalai, Bak, Nádler, Csutoros, Hortobágyi, Deim, Halmy, Molnár Sándor, Nádler*), és szellemi-művészi barátság a nagy mesterrel, Korniss Dezsővel. „A résztvevők mindnyájan eleve a legkorszerűbbre törekedtek, maguktól is előítélet-mentesen igyekeztek tájékozódni az egyetemes művészetben, és, talán ez a legfontosabb, nem pénzre és a szokványos művészkarierrre (befutásra) törekedtek” – olvashatjuk Csiky Tibor 1978 májusában kelteztet önéletrajzában.

Azonban a fogékonyság, a nemzetközi áramlatok figyelemmel kísérése – s ez különösen igaz Csiky attitűdjére – nem jelentette a divatok egyszerű utánzását. Sokkal inkább a tájékozódási pontok figyelembe vételére, de nem szolgai átvételére ösztönözte alkotónkat. Így kerülhetett előtérbe a hatvanas években a modern *természettudományos* világléggé elemeinek egyéni adaptációja, majd az „*objektív*” világ *leképezhetőségébe* vetett hit, és a *konceptuálisan* értelmezett valóság mozzanatainak rendszerezési kísérlete a hetvenes években, s egy sajátos *organikus-konstruktív* szemlélet kimunkálása a nyolcvanas évtizedben.

Bár a jelzett pályaszakaszok gondolati, attitűdbeli változásai kirajzolódnak az életmű hosszsmetszetét figyelve, mégis *alapvető azonosság* figyelhető meg az egyes korszakok művei kapcsán. A természet építőelemeinek megjelenítése, az anyag organikus sejt szerkezete, a természeti formák strukturáltsága, valamint az anyag elemi részecskéinek kutatása, a különböző erődimenziók *feltárása* és *érzékivételéle* jelzi a világ anyagi természetű jelenségeinek rendszerezhetőségét. A főként fából készült reliefek egyszerre jelzik a tudományos orientáció megkerülhetetlenségét és a művészet hatáslehetőségeiben rejlő többletenergiaikat, mint ahogy az erővonalak, hullámvonalak grafikai képei is ennek a kettősségnek a jegyében fogantak. Ez a szemléleti mód alakul, formálódik majd a hetvenes években tovább különböző murális munkák keretében.

Külön fejezt Csiky Tibor pályáján a hetvenes évek *konceptuális* folyamához való kapcsolódása. Itt is az előzőekben érvényesített kutatói szemlélettel van dolgunk, azzal a módosulással, hogy a világ tárgyai, gondolatai, ezek megformáltsága jelenti az alap problémát. Az alkotás, megjelenítés, érzékivé tétel mozzanatait felváltják a rámutatás aktusai. A világ strukturáltságának dokumentációja, az elemi formák jelenlétéről való tudósítás: az egésze rendezés kísérlete. Vagy ahogy *Heisenberg* fogalmazott egyhelyütt: „Vannak dolgok, melyekről meg lehet egyezni, és dolgok, amik jelentenek nekünk valamit. Azokról a dolgokról, amikről meg lehet egyezni, a tudomány szól. Azokat a dolgokat, amik jelentenek nekünk valamit, a művészet mondja ki.” S hogy a két állítás igazságérvényének összekapcsolhatósága nemcsak a modern fizika úttörője számára volt központi kérdés, hogy nemcsak ő élezte ki a problémát a két tudás- és látásterület összefüggésében, a szép átfogó dimenziójában, azt ékesen bizonyítják Csiky jelzett konceptuális odafordulásai, majd a nyolcvanas években az organikus konstrukciók újraformálódásai. Az anyag,

a forma, a jelenségek és a gondolatok eredetére kérdez rá az alkotó: abban a reményben, hogy értelmes és felismerhető a rend a világban.

S hogy mennyire az előző gondolati toposzok megformálhatósága foglalkoztatta Csiky Tibort, azt ékeesen bizonyítják utolsó pályaszakaszának munkái. Motivumaiban a gondolatok megjelenítése, az ideák érzetté alakítása és szemléletessé tétele munkált. Ezek a látszólag absztrakt enitások, a gondolat, az idő, a tér, s létünk dimenzionáltsága jelentkezik a különböző struktúrákban. Munkáinak már a címei is – Gondolatok (1981), Kazimir Malevics (1979), Hangzás (1978), Térgörbe (1980) – az előző korszakok kutatási horizontjait idézik, azokhoz illeszkednek. Ezt mintegy kiteljesítik azok a kettős szimbolikájú alkotások – Árbóc (1986), A „Feszület” makettje, Madár (1986) – ahol mind a színek intenzív jelentéstartalmai, mind a címadás jelképes gesztusa és utalásrendszere jelentőségé válik.

Nem véletlen a jelzett pályaszakaszok azonos *gondolati-formai intenzitása*, hiszen Csiky Tibor olyan tudatos alkotói pálya ígézetében kívánta megélni életét, amelynek végső célja az Egy megformálhatósága. Pontosan ennek szellemében szervezte kiállításait és pedagógiai munkásságát egyaránt.

Hogy mindez milyen gondolati mélységek megjelenítésében és milyen alkotói folyamat keretében csapódott ki, azt kiválóan mutatta a Nemzeti Galériában rendezett kiállítása (1994. június 23-szeptember 4.). A hozzá kapcsolódó „oeuvre-katalógus” pedig mintegy a tárlatot kiegészítve a szakmai és kulturális feldolgozást segíti, s kezdőpontjává válhat a korszak egészének és Csiky Tibor munkásságának további értelmezéséhez.

Az egyenként is fontos áttekintő tanulmányok – *Nagy Ildikóé, Bán Andrásé, Frank Jánosé, Sinkovits Péteré* – Csiky Tibor különböző pályaszakaszait hozzák közelebb, s jelzik a különböző megválaszolatlan kérdések fontosságát. De hasonlóan izgalmasak a dokumentumok, különösen a Népművelési Intézet II. vizuális kutatási pályázatára írt tanulmány (1978), amelynek koncepcióját a nyolcvanas években az encsi és tokaji alkotótáborban realizálta. A művésztelepen megvalósítandó program megtervezettségé, a forma sajátosságainak kutatása, a technológia problémáinak dimenzionáltsága, az anyag minőségi és intenzív lehetőségeinek bemérése, valamint az összefüggések megismerése egy komplex művészetszemlélet kialakítását célozta meg. S hogy ez mennyire a folyamatokban és kölcsönhatásokban, a megtervezhetőség és kivitelezhetőség polarizáltságában, illetve összefüggésrendszerében fogant, azt bizonyítja az alkotótáborban feltűnt tehetséges fiatalok pályájának további alakulása, és annak a szemléletnek a továbbélése és újraformálódása, amelyet Csiky Tibor munkássága reprezentált. Csiky úgy tudta impulzívva tenni saját tudományos és művészeti gyakorlatát, hogy az esélyként jelentkezhetett a különböző alkotói energiák felszabadítására. Tervezetéből és praxisából egyaránt kiderül: egységbe tudta fogni az egyetemes művészetszemlélet konstruktivista és organikus programját, felhívta a figyelmet avrra, hogy döntő jelentőségű és elhanyagolhatatlan tényező az művészeti és kulturális tradíciók sokfélesége, meghatározó mibenléte.

Hogy a „megformálható-e a megformálhatatlan?” – poétikus kérdésére nemmel kell válaszolnunk, azt időbeli végességünk tudatosítja bennünk minden egyes véges léttér-ténet lezáródásakor. Azonban e kérdés szüntelenül megfogalmazandó kísérletei alól nem kaphatunk felmentést még akkor sem, ha tudjuk: csak közelébe férközhetünk a lehetséges válaszok töredékének.

BOHÁR ANDRÁS